

DE VS ALS BEZETTENDE MOGENDHEID¹

In het artikel *De vs als bezettende mogendheid* dat is gepubliceerd in de vorige aflevering van *Sociologie* (nummer 2 2007) zijn helaas enige fouten geslopen. De hieronder afgedrukte tekst is de juiste versie.

De wijze waarop Amerikaanse strijdkrachten in het buitenland orde trachten te scheppen en te handhaven, wordt sinds '9/11' veel becommentarieerd. Voorzover er sprake is van een wetenschappelijke analyse, hanteert men begrippen, inzichten en theorieën uit het internationaal recht, internationale betrekkingen of beleidsstudies. De socioloog kan echter een eigen bijdrage leveren door te letten op 'de constanten in de geschiedenis'. Lammers bestudeert vanuit dit perspectief de bezettingsstijl van de vs in vergelijking met Franse, Britse en Nederlandse bezettingspatronen.

Inleiding

Sinds de Amerikaanse inval in Irak in maart 2003 en de daarop volgende pogingen van 'de coalitie' het land onder controle te krijgen, verschijnen er met enige regelmaat berichten in de media waaruit valt af te leiden dat strijdkrachten van de vs zich door hun wijze van bezetten onderscheiden van andere landen. In dit artikel wil ik de vraag beantwoorden of er sprake is van een karakteristiek Amerikaans bezettingsregime – een regime dat ook al in vroegere tijden te ontwaren is. Mogelijk is dit wel het geval, want in een eerdere studie bleek dat Fransen, Britten en Nederlanders als bezettende mogendheden – zowel in Europa in de achttiende eeuw alsook in hun koloniën vanaf de zeventiende tot in de vorige eeuw – verschillende patronen van 'buitenlands bestuur' te zien gaven (Lammers 2003a). Het is daarmee aannemelijk dat ook de vs als bezettende mogendheid zich kenmerken door een eigen, typisch Amerikaanse *modus occupandi*. Uiteraard is daarmee nog niets gezegd over de aard, achtergrond en effecten van deze 'modus'. Inder tijd ging ik – om de bezettingsstijl van Nederland te ontdekken – na of in de afgelopen eeuwen Nederlandse bezettingen in bepaalde opzichten een zekere eigen aard vertoonden en kwam er op deze manier achter dat het Nederlandse bezettingsoptreden anders was dan het Britse en het Franse. Zodoende ligt het voor de hand om eveneens aan de hand van hun geschiedenis te proberen

het 'signalement' van de bezettingsstijl van de Amerikanen te determineren en daarbij gebruik te maken van dezelfde kenmerken waarin Franse, Britse en Nederlandse bezettingspatronen bleken te verschillen.

Alvorens hiertoe over te gaan, is het zaak eerst nader te bepalen wat in de analyse verstaan wordt onder een bezetting en welke kernpartijen met wat voor beheersingsmiddelen zo'n precaire orde (trachten) in stand (te) houden. Aan dit theoretisch perspectief zijn de kenmerken ontleend met behulp waarvan de onderlinge verschillen in bezettingspraktijk tussen de landen in kwestie kunnen worden geschetst. Na een overzicht van de eerder gevonden internationale verschillen in bezettingsstijl, komt dan de ontstaanswijze van het typisch Amerikaanse bezettingsregime aan de orde, een korte beschouwing over de gelijkenis van dit patroon met het traditionele Duitse bezettingsregime en, tot slot, enige conclusies.

Theoretisch kader

Eerst iets over het begrip bezetting. Dat kan slaan op 'bezetten' in de zin van in bezit nemen, dan wel op het 'bezet houden' van een gebouw, terrein, of land. 'Bezetting' in de context van deze verhandeling betekent: door middel van wapens veroveren, dan wel door middel van wapens beheersen van een stam, volk of natie door een ander(e) stam, volk of natie. In mijn sociologische benadering gebruik ik de term 'bezetting' hoofdzakelijk in deze tweede betekenis, dus als *vreemde overheersing*. Met andere woorden: een bezetting is een vreemde overheersing die tot stand komt en/of in stand gehouden wordt door dreigen met en/of toepassen van geweld. Het is hierbij van belang dat 'de' *bezetter* doorgaans niet bestaat uit één enkelvoudige actor, maar uit een stel van organisatorische instanties die – al naar gelang de omstandigheden – met elkaar samenwerken of elkaar dwarsbomen. Kortom, 'de' bezetter, bezettende macht of bezettingsautoriteit is een interorganisationeel netwerk dat het bezette gebied beheerst en bestuurt – althans *tracht* te beheersen en te besturen. Dit gebeurt hoofdzakelijk via de daar aangetroffen infrastructuur van interorganisationele voorzieningen (vgl. Lammers 2005: hoofdstuk 1).

Welke beheersingsmiddelen staan een bezetter zoal ter beschikking? Ik onderscheid een drietal: dwangmiddelen, gezag en lokmiddelen. De eerste categorie – *dwangmiddelen* – kwam al ter sprake: een bezetting is per definitie een heerschappijvorm die tot stand komt of in stand blijft met wapengeweld. Geweld is echter een tweesnijdend zwaard waarmee een heerser zich gauw in zijn vingers snijdt.

Een bezet gebied beheersen en besturen door frequent, meedogenloos gewelddadig optreden, is een buitengewoon kostbare en contraproductieve methode. In de woorden van De Girardin: 'On peut tout faire avec des baïonnettes, sauf s'asseoir dessus!'² Als overheersers daarentegen 'te weinig'

geweld toepassen en het accent zoveel mogelijk leggen op *dreigen* met geweld, worden hun dreigementen niet meer *au sérieux* genomen. Het is dus lastig om een goed evenwicht te vinden tussen teveel en te weinig geweldtoepassing en daarom proberen ‘verstandige’ bezetters om zich niet zozeer als dwingelanden maar als gezagsdragers – als wettige heersers – te profileren.

Zoals bekend betekent *gezag* in een sociologisch perspectief niet, althans niet alleen, dat het om wettelijk verantwoorde, juridisch geregelde, machtsuitoefening gaat, maar om machtsuitoefening die in de ogen van de machtsonderhorigen *legitiem* en gerechtvaardigd is. Vaak lukt het vreemde overheersers aanvankelijk wel om enig gezag te verwerven en soms zelfs voor langere duur te behouden. In de behoefte van vreemde overheersers om hun verkregen machtspositie te rechtvaardigen in de ogen van de onderworpen bevolking voorziet bijvoorbeeld het oorlogsrecht in het kader waarvan zowel een bezettende mogendheid alsook de civiele autoriteiten in de bezette gebieden rechten en plichten hebben. Op deze grondslag, maar ook omdat hun vooroorlogse, wettige regeringen hun dit hadden opgedragen, waren onder andere in België en Nederland in 1940 in eerste instantie de topambtenaren overwegend bereid tot – zoals dat toen heette – ‘loyale samenwerking’ met de Duitsers. Dergelijke civiele autoriteiten hadden over het algemeen ook ná de Duitse inval nog bij hun ondergeschikten een zekere mate van ‘rationeel-legale autoriteit’ (in Weberiaanse zin). Derhalve kon de bezetter dankzij die ‘loyale medewerking’ dus óók beschikken over hun ‘vooroorlogs gezag’. Hetzelfde gold voor andere bestuurders van organisatorische verbanden, zoals toonaangevende figuren in bedrijfs- en zakenleven, die vanzelfsprekend voor de bezetter van cruciale betekenis waren. Aangezien die eveneens bereid waren hun werkzaamheden voort te zetten onder auspiciën van de vreemde overheerser, kon die profiteren van hun gezag om Belgische en Nederlandse werknemers in te schakelen in de Duitse oorlogseconomie. Waarschijnlijk is dit soort – al van vóór een bezetting daterende – gezag van dergelijke ‘inheemse elites’ een heel belangrijke, misschien wel de belangrijkste, bron van bezettersgezag.

Elders ben ik uitvoerig ingegaan op de onderscheiden soorten gezag of quasigezag waarvan een bezetter zich in bepaalde omstandigheden kan bedienen (Lammers 2005: hoofdstuk 2). Hier kan volstaan worden met de constatering dat vooral in het begin van een bezetting en voor zover en voor zo lang als inheemse elites hun gezag in dienst van een vreemde overheerser kunnen en willen aanwenden, de bezetters in enige mate als gezagsdragers kunnen functioneren.

Een derde beheersingsinstrument, ten slotte, dat evenals het vorige gauw over het hoofd wordt gezien, is het potentieel aan *lokmiddelen*, positieve sancties. Hierbij valt niet slechts te denken aan materiële middelen, maar evenzeer aan immateriële middelen. Zo brengt alleen al het beëindigen van de oorlogshandelingen in een land doorgaans een gevoel van opluchting bij de

bevolking tweeweg. Als een bezetter daar handig op inspeelt en de indruk wekt op een enigszins ordentelijke manier rust en orde te verschaffen en de overwonnenen weer wil toestaan hun 'normale' leven te hervatten, dan creëert hij daarmee meteen al een zekere *goodwill*. Als de nieuwe heersers verder een beleid voeren dat in het licht van de sombere verwachtingen van een vijandig schrikbewind nogal meevalt, dan wordt dat door velen als weldadig, als een positieve sanctie ervaren. Daarmee kan de bezetter zich dan een zeker gezag verwerven.

Lokmiddelen hanteert een bezetter niet uitsluitend om de goegemeente te paaien, maar vooral om voor zijn bezettingspolitiek relevante leidslieden, deskundigen en andere hulpkrachten te kunnen inschakelen. Het goed belonen van autochtonen die de allochtone overwinnaar met raad en daad kunnen bijstaan in het onder de duim houden en exploiteren van bezet gebied, brengt zijn geld wel op en komt daarbij op kosten van de beheerster en *niet* van de heerser. Deze 'hulpkrachten' van een bezetter – zogezegd het 'tussenkader' – bestaan uit *loyale elites* die door hem zijn aangesteld en gelegitimeerd en daarnaast uit *inheemse elites* – leidinggevend en die een zeker aanzien genieten en enig gezag hebben bij hun volgelingen, onderhorigen of bij de bevolking in het algemeen. Een loyale elite is dus 'van bovenaf', en een inheemse 'van onderop' gelegitimeerd. In het vervolg van dit artikel dient de lezer(es) het bijvoeglijk naamwoord 'inheems' – als het gaat over 'inheemse elite(s)' – dus niet in de gangbare betekenis van 'inlands' of 'autochtoon', maar als sociologische vakterm te verstaan, namelijk als een elite met een mandaat 'van onderop'. In het kader van mijn analyse kan dus een autochtone elite in een koloniale samenleving – bijvoorbeeld de regenten in het voormalig Nederlands-Indië – figureren als 'inheemse' of als 'loyale' elite. In het eerste geval ontlenen de regenten in kwestie hun gezag primair aan de bevolking, in het tweede geval alleen of vooral aan het koloniaal bewind.

Nu kan zo'n – in sociologische zin inheemse – elite tegelijkertijd trachten de directieven van de bezetters voldoende na te leven om in hun ogen voor 'loyaal' door te gaan. Echter, zelfs in een vrije maatschappij is het al lastig om in een gezagspositie 'loyaal' het beleid 'van bovenaf' door te voeren zonder het vertrouwen van je ondergeschikten te verliezen. In een bezettingssituatie is het echter helemaal een buitengewoon lastige opgave om met succes 'twee heren te dienen'. Een inheemse elite die met de vijand gaat samenwerken stelt zich namelijk bloot aan het odium van collaboratie en degenerereert al gauw in de ogen van het eigen volk(je) tot een puur loyale elite. Trouwens, het is óók een hele kunst om als vreemde overheerser autochtone gezagsdragers hoogst impopulaire maatregelen te laten uitvoeren zonder onwillekeurig hen daarbij te beroven van hun unieke waarde voor het beheersingsproces, namelijk hun gezag.

Voor de goede orde merk ik nog op dat de term ‘elite’ – in navolging van Etzioni (1961: 5) – in organisatiesociologische studies gewoonlijk verwijst naar mensen die op grond van hun positie in één of ander sociaal verband (wat meer macht hebben dan anderen. Het kan dus gaan om toonaangevende figuren die in nationaal of internationaal verband hoog in aanzien staan of stonden, maar ook om kleine bazen en baasjes op het eerste toezichhoudend niveau in één of andere organisatie.

Internationale verschillen in bezettingsstijl

Uiteraard hangen variaties in het beheersingspatroon samen met de mate waarin bezetters kunnen – en van hun lastgevers of achterban mogen – beschikken over de genoemde machtsmiddelen. Daarbij speelt de uitwerking die zij ervan verwachten een rol en de wijze waarop in het veroverde gebied op hun regime gereageerd wordt. Niettemin zijn er ook aanwijzingen dat de bezetters in kwestie onwillekeurig beslissingen nemen en uitvoeren in het kader van bepaalde culturele randvoorwaarden. Immers, zoals in de Inleiding aangestipt, in de loop van hun geschiedenis zijn tussen bezettende mogendheden (zoals Groot-Brittannië, Frankrijk en Nederland) min of meer constante verschillen in beheersingsregime te ontwaren.

Dit betekent natuurlijk niet dat in de bezettingspraktijk van elk van deze drie landen de militaire en/of civiele autoriteiten in kwestie altijd en overal op dezelfde wijze te werk gingen. In de loop van de tijd maakt zo’n min of meer ‘geijkt’ bezettingsregime een zekere ontwikkeling door, terwijl ook in een bepaalde periode de nodige variaties – al naar gelang plaats en omstandigheden – waar te nemen zijn. Ondanks synchrone variaties en diachrone variabiliteit zijn er toch telkens weer verschillen in bezettingsstijl op te merken die duiden op ideaaltypische, nationale trekken van bezettingsregimes.

Een door de vaderlandse geschiedenis min of meer geheiligde vorm kan bij een bezetting een nuttige functie vervullen, bijvoorbeeld omdat de machthebbers echt ‘geloven’ in het zegenrijk karakter van hun gebruikelijke manier van bezetten. Natuurlijk is het óók mogelijk dat bezetters deze nationale ‘stijl’ hanteren als een gereede ideologische verhulling van de ware, ‘praktische’ doeleinden van het te voeren beleid, óf als een *default option*, waartoe zij hun toevlucht nemen bij ontstentenis van een beleid dat duidelijk is afgestemd op de specifieke situatie van het land in kwestie. Hoe het ook zij, zowel in Europa in de achttiende eeuw, als ook in hun koloniën, onderscheidde Frankrijk, Groot-Brittannië en Nederland zich doorgaans op bepaalde punten door een nogal ‘eigen’ *modus occupandi*, die ik in tabel 1 kort weergeef.

Tabel 1 Verschillen in bezettingsregime tijdens de Spaanse Successieoorlog

	<i>Frans</i>	<i>Nederl. – Engels</i>
1. Bestuursstijl:	centralisatie, rationalisatie	herstellen of handhaven oude orde
2. Bij voorkeur d.m.v.:	loyale elite	inheemse elite
3. Gebruik dwangmiddelen:	matig	minimaal
4. Gezag/Lokmiddelen:	van belang	van minder belang
5. Toezicht:	geïnvolveerd	geïnvolveerd gedistantieerd

Deze tabel heeft betrekking op patronen van beheersing en besturing tijdens de Spaanse Successieoorlog die in feite duurde van 1702 tot 1716. In het kader daarvan werden afwisselend het geheel en delen van het huidige België bezet door de Fransen, Nederlanders en Engelsen. Voor nadere details verwijs ik naar Lammers (2003a: 22-27) of idem (2005: 226-231).

Soortgelijke verschillen in bezettingsstijl zijn te ontwaren in de manier waarop de mogendheden in kwestie in hun overzeese gebiedsdelen trachtten rust en orde te handhaven en bepaalde vormen van modernisering door te voeren. De Fransen organiseerden hun overheersing ‘van bovenaf’, zoveel mogelijk met behulp van loyale elites, en schroomden niet korte metten te maken met opposanten. De Britten en Nederlanders, daarentegen, hielden het bestaande bestuur als het even kon intact en vestigden dus in zekere zin een regime ‘van onderop’. Alleen met betrekking tot het vierde punt (gezag/ lokmiddelen) was er naar mijn indruk in hun koloniale bestuurspraktijk – anders dan tijdens bovengenoemde Successieoorlog in Europa – grosso modo geen verschil tussen de drie mogendheden. Wat betreft het vijfde en laatste punt (mate van betrokkenheid), maakten Franse en Nederlandse bezetters zich méér dan hun Britse collega’s zorgen over de uitwerking van hun beleid. Meer over deze internationale verschillen in koloniale bestuursstijl is te vinden in Lammers (2003a: 40-53) en idem (2005: 244-259). Nogmaals wijs ik er op dat zich tussen het begin van de achttiende eeuw en het einde van het koloniale tijdperk (na ± 1945) de nodige veranderingen voordeden in de bezettingspraktijken van de mogendheden in kwestie. Ten eerste zijn er nog tal van andere dan de genoemde opzichten waarin bezettingsstijlen verschillen en waarin bepaalde ontwikkelingen in de loop van de tijd plaats vonden. Gedacht kan worden aan voorkeur voor civiele in plaats van militaire bezettingsfunctionarissen, controle op de bezettingsautoriteiten vanuit het ‘moederland’ (ten gevolge van modernisering van communicatie- en transportmiddelen). Ten tweede kunnen ook in typisch nationale gewoontes met betrekking tot het beheersen en besturen van bezet gebied wijzigingen optreden, die echter de *verschillen* waar het hier om gaat, onverlet laten. Zo maakten bijvoorbeeld niet alleen de Franse, maar óók de Britse en Neder-

landse koloniën in de loop der eeuwen steeds meer gebruik van allochtone en autochtone loyale elites. Een zekere centralisering en bureaucratisering van bestuur heeft betrekking op de drie landen.

Toch was er tot aan de Tweede Wereldoorlog nog steeds sprake van het gesignaleerde verschil in voorkeur voor bestuur via inheemse elites tussen ons land en Groot-Brittannië enerzijds en Frankrijk anderzijds. Ook na de Tweede Wereldoorlog in Europa zijn de karakteristieke verschillen in betrokkenheid tussen Fransen en Britten te ontdekken, bijvoorbeeld in de geallieerde bezettingen van Duitsland na 1945. Zo vermeldt Benz (1986: 80, 119-134; zie ook Lammers 2005: 305) dat de Fransen in hun zone een vorm van *direct rule* (van bovenaf) prefereerden en daar ook langer aan vast hielden terwijl de Britten vaker en eerder volgens het patroon van *indirect rule* (van onderop) te werk gingen. Significant is nog het gegeven dat het bezettingsbestuur – per 10.000 ingezetenen – in de Franse zone over achttien en in de Britse zone over tien functionarissen beschikte. De Amerikanen volstonden in hun zone met een nóg kleiner aantal, te weten 3 per 10.000. Maar hiermee loop ik al vooruit op het onderwerp van de volgende paragraaf, het *pièce de résistance* van dit artikel, de bezettingsstijl van de vs.

Het Amerikaanse bezettingsregime³

Is er voldoende grond voor de veronderstelling dat ook de Amerikanen in de loop van hun geschiedenis een karakteristieke aanpak van hun gewapende interventies in het buitenland ontwikkelden? Mijns inziens geeft de geschiedenis van de Verenigde Staten alle aanleiding tot zo'n vermoeden. Toen in 1776 een aantal Engelse koloniën in het westen van Noord-Amerika zich onafhankelijk verklaarde en zich naderhand aaneensloot, bestond de Republiek uit slechts dertien staten. Momenteel zijn dat er vijftig (plus het District of Columbia), terwijl de vs verder nog het bewind voeren over Puerto Rico en een aantal eilanden in de Stille Oceaan. Kortom, de Verenigde Staten hebben hun huidige omvang voornamelijk te danken aan het veroveren en/of 'kopen', bezetten en annexeren van de jachtgebieden der Indianen en voorts van voormalige Engelse, Spaanse, Franse en Nederlandse koloniën. Ervaring met 'bezetten' deden de Amerikanen trouwens ook al op in eigen land, toen de Noordelijken na de burgeroorlog (1861-1865) het grondgebied van de Zuidelijken tot 1877 bezet hielden (de zogenaamde Reconstructie).

Daarenboven kende de geschiedenis van de vs in de afgelopen eeuw vrijwel continu militaire interventies, die veelal neerkwamen op kortstondige dan wel langdurige bezettingen. Van 1899-1942 vormden de Filippijnen een protectoraat, zoal geen regelrechte kolonie van de vs. Cuba werd bezet van 1898-1902 en van 1917-1921, de Dominicaanse Republiek van 1916 tot 1924, Haïti van 1915 tot 1934 en half-en-half een aantal jaren vanaf 1994. Nicaragua

was van 1911 tot 1933 min of meer een Amerikaans protectoraat, terwijl Honduras eigenlijk al vanaf het begin van de twintigste eeuw in Midden-Amerika figureerde als trouwe vazal van de vs. Verder was er na de beide Wereldoorlogen sprake van Amerikaanse bezettingen (onder andere van 1945 tot 1949 van een deel van Duitsland en van 1945 tot 1952 van Japan).

In de Monroe-doctrine (1823) stipuleerde de regering van de vs als een kernstuk van haar buitenlandse politiek dat inmenging van Europese grootmachten in aangelegenheden van de Amerika's niet getolereerd zou worden. In de zogenaamde Roosevelt Corollary (1904) werd hieraan toegevoegd dat de vs zich het recht voorbehielden orde op zaken te stellen als zich in een Amerikaans land wantoestanden voordeden. Deze stellingname stelde op een basisovertuiging die van meet af aan bij de stichters van de Republiek (1780) een rol speelde: de *Manifest Destiny*, een nationaal geloof in de 'voorbestedmdheid' van de vs 'to expand westward and southward, and prove the democratic principle on a scale hitherto undreamed' (Morison en Commager 1942, (1) 586-587). Volgens Karnow (1989: 81) betekende dit aan het begin van de negentiende eeuw zoveel als: 'America's duty, through either conversion or conquest, to bring the benefits of its civilization to the ignorant and misguided abroad.' Deze 'roeping' – te vergelijken met de *white man's burden* van de Britten, de *mission civilisatrice* van de Fransen en de *ethische politiek* van de Nederlanders – rechtvaardigde dus bezettingen van de vs in de Amerikaanse invloedssfeer – met name in Midden-Amerika en de Caraïben – als 'heilzaam' met het oog op de belangen van de vs én het betrokken volk.

Nu ging het vaak bij deze interventies om wat in onze vaderlandse geschiedenis bekend staat als 'de wet verzetten': het afzetten door een stadhouder van hem onwelgevallige, zittende regeerders van een stad (burgemeesters, vroedschappen) en deze vervangen door anderen. Bij revolutionaire woelingen in Midden-Amerika plachten presidenten van de vs nogal eens de mariniers er op af te sturen ('us Marine-diplomacy') om – als zij meenden dat er vitale Amerikaanse belangen in het geding waren – een onwelgevallige regering of oppositie te verjagen en een pro-vs regime te installeren of te continueren. In onder meer Panama en Nicaragua vond dit soort gewapende interventies regelmatig plaats. De Amerikaanse regering tolereerde in principe in haar 'achtertuin' geen enkel bewind dat een bedreiging zou kunnen vormen voor de politieke en economische orde op het westelijk halfmond.

In de tweede helft van de twintigste eeuw verschoof de nadruk in het Amerikaanse beleid van directe interventies met eigen militaire eenheden naar het werven, trainen, bewapenen en soms ook (bege)leiden van contra-revolutionaire strijders van het land in kwestie door Amerikaanse militairen. Zo opereerden begin jaren tachtig de zogenaamde contra's – door President Reagan geprezen als '*freedom fighters*' – vanuit Honduras en Costa Rica om Nicaragua te 'destabiliseren' en zo het Sandinistisch bewind ten val te bren-

gen. Deze tactiek werd uiteraard al eerder toegepast, want ook het beruchte Varkensbaai incident – een door de CIA gesteunde en door President Kennedy goedgekeurde invasie in 1961 in Cuba om Fidel Castro te onttronen – was volgens dit scenario opgezet. Soms – zoals in 1959 in Cuba – liep zo'n actie niet uit op een Amerikaanse bezetting. In andere gevallen kwam een Amerikaans expeditielegertje de opstandige beweging na verloop van tijd te hulp en dat betekende dan in feite een hele of halve bezetting. De Vietnamoorlog (± 1961-1975), bijvoorbeeld, begon als een steunactie om een niet-communistisch bewind in Zuid-Vietnam in het zadel te houden.

Opgemerkt dient te worden dat de Amerikaanse strijdkrachten óók – of beter nog: vooral! – hun invloed op de binnenlandse en buitenlandse gang van zaken in de republieken van Midden-Amerika deden gelden via de training en ondersteuning van officierskorpsen in de regio. In de Panamese Kanaalzone floreerde al sinds 1951 de 'U.S. School of the Americas', een militaire academie waar vele officieren uit onder meer Nicaragua, Costa Rica, Guatemala, Honduras en El Salvador opgeleid werden (LaFeber 1984: 108-109). Ook door middel van allerlei militaire hulpprogramma's, missies en defensiepacten gaf de politiek van de vs via de vele institutionele banden van het militaire establishment de toon aan in de regio. In de terminologie van het eerder uiteengezette perspectief zou je kunnen zeggen dat – in geval van een bezetting in deze regio – de regering van de vs beschikte over een aanzienlijk potentieel van militaire *loyale elites*.

In het kader van deze 'interventies' bemoeiden de Amerikaanse militairen zich bij voorkeur niet of nauwelijks met civiele aangelegenheden. De regering in Washington rekende er op dat de *dreiging* met geweld voldoende was om een 'schikking' conform de wensen van de vs af te dwingen. Normaliter boden de strijdkrachten van het land in kwestie – veelal dus gecommandeerd door 'loyale elites' van de vs – geen weerstand en was er naderhand ook geen sprake van gewapend verzet. In het geval echter van een 'subversief', dat wil zeggen de vs onwelgevallig, regime met een 'inheems' leger, kwam het soms tot vuurgevechten, zoals bijvoorbeeld in Grenada in 1983. Deze 'interventie' kostte negentien Amerikaanse militairen, 49 soldaten uit Grenada en 29 uit Cuba het leven en daarnaast dan natuurlijk een veelvoud aan gewonden waaronder een fors aantal levenslang geestelijk en/of lichamelijk invaliden. Deze ingreep leidde tot de door Washington gewenste regimewisseling en werd vooral gezien als een waarschuwing aan het adres van de Sovjet-Unie, Cuba en Nicaragua dat de vs geen 'export' van 'rode' revoluties zouden tolereren.

Een andere bloedige ingreep vond plaats in 1989 in Panama, deze keer niet om een 'links' bewind te voorkomen, maar om het dictatoriaal schrikbewind van Noriega – afgestudeerd aan de eerder genoemde School of the Americas – te beëindigen. Ook hier sneuvelden honderden Panamese en een paar dozijn Amerikaanse militairen en werden vele burgers het slachtoffer van de vijandelikheden.

Afgaande op de indrukken die ik uit de betreffende literatuur destilleerde, zou ik het bezettingsregime van de vs op het westelijk halfrond als volgt willen typeren. Het waren:

- in beginsel kortstondige acties, interventies;
- die officieel zelden als ‘bezettingen’ of bezettingsachtige ingrepen werden aangemerkt en;
- doorgaans dienden om vs-belangen veilig te stellen en/of om in de ogen van de Amerikaanse regering ‘subversieve’ ontwikkelingen te verijdelen. Voorts legden de vs:
 - hun wil op aan de landen in kwestie bij voorkeur langs indirecte weg zo mogelijk via inheemse en anders maar via quasi-inheemse elites;
 - zonder zich veel zorgen te maken over het lot van de bevolking van het bezette land.

Vergeleken met de eerder in tabel 1 geboden karakteristiek van de Engelse en Nederlandse stijlen van bezetten, is het Amerikaanse type wellicht te duiden als een ietwat halfslachtige Britse *modus occupandi* (zie tabel 2). Oorspronkelijk waren de staten die zich eind achttiende eeuw verenigden tot de Verenigde Staten van Noord-Amerika Britse koloniën, en het laat zich verstaan dat het grondpatroon van de Amerikaanse stijl van bezetten verwant is aan de Britse. Echter, zoals in het voorgaande al werd aangestipt, de Amerikanen hebben dank zij hun verleden als voormalige koloniën een sterk in hun nationale tradities verankerde afkeer van bezetten, koloniseren. Als zij – al dan niet *nolens volens* – in de positie van vreemde overheersers belanden, kunnen zij dit slechts voor zichzelf rechtvaardigen door vol te houden dat het om een tijdelijke interventie gaat.

Tabel 2 Nederlandse, Britse en Amerikaanse bezettingsregimes

	Nederl. – Engels	Amerikaans
1. Bestuursstijl:	herstellen of handhaven oude orde	regimewisseling (quasi-)democratie
2. Bij voorkeur d.m.v.:	inheemse elites	(quasi)-inheemse elites
3. Gebruik dwangmiddelen:	minimaal	al naar gelang
4. Gezag/Lokmiddelen:	+/ \pm	+/ \pm
5. Toezicht:	geïnvolveerd	gedistantieerd
		<i>laissez-faire</i>

Waar Britten bij een bezetting zoveel mogelijk de oude orde intact laten, aarzelen Amerikanen niet – als dat strookt met hun belangen – in te grijpen in landen waar huns inziens een ondeugdelijk regime aan de macht is of aan de macht dreigt te komen, om te zorgen dat de ‘juiste’ regeerders in het zadel komen of blijven (punt 1). Zowel Britse als Amerikaanse bezetters werken

in het kader van een bezetting zoveel mogelijk met inheemse elites, maar de Amerikanen zijn minder kieskeurig. Zij gaan dikwijls in zee met 'quasi-inheemse', dat wil zeggen in hun relaties tot de *vs* *loyale* elites (punt 2). Met het gebruik van negatieve sancties (punt 3) proberen beide mogendheden te volstaan met een minimum. De Amerikanen zijn echter sneller geneigd dan de Britten om in geval van tegenstand grootscheeps wapengeweld aan te wenden. Met betrekking tot het gebruik van gezag en lokmiddelen is er geen duidelijk onderscheid tussen de onderscheiden stijlen (punt 4). Wel bekommeren de Angelsaksen uit de Nieuwe Wereld zich minder dan hun 'cultuurverwanten' uit de Oude Wereld om de effecten van hun bezettingspraktijk op langere termijn (punt 5).

Uiteraard dient men te beseffen dat het hier weer om ideaaltypische karakteristieken gaat. Er is weliswaar sprake van een traditioneel standaardpatroon maar – al naar gelang het vigerend beleid van het regeringscentrum, of van de bezettingsmacht ter plaatse – komen 'afwijkingen' en variaties op het thema voor.

Ter afronding van deze schets van de 'constanten' in het Amerikaanse bezettingsregime zoals zich dat aftekende in de geschiedenis van de *vs* in de negentiende en twintigste eeuw, kan ik nog wijzen op de studie van de historicus Niall Ferguson over de op- en ondergang van het Amerikaanse Imperium. Aangezien de auteur tot vergelijkbare conclusies komt, kan dit beschouwd worden als een bevestiging – zoal niet van de juistheid, dan toch tenminste van de plausibiliteit⁴ – van mijn interpretatie van de interventiestijl van de *vs* als een afgeleide van het Britse patroon van bezetting. Ferguson (2005: 14-19) signaleert allerlei overeenkomsten tussen de beide '*Anglophone Empires*', onder meer wat betreft hun economische behoeftes en hulpbronnen, hun militair potentieel en vooral ook hun aspiraties als grote mogendheden met een zekere verantwoordelijkheid voor de wereldorde.

Als belangrijk verschil tussen beide vormen van anglofoon imperialisme benadrukt Ferguson (2005: 204) echter het contrast tussen de 'chronische kortademigheid' van de Amerikaanse overzeese interventies versus het lange termijn karakter van de Britse koloniestijl. De Amerikanen – aldus Ferguson – cultiveren een 'anti-imperialistisch imperialisme'. Hierin uit zich de bereidheid als grote mogendheid om hun macht te doen gelden als er serieuze belangen van de *vs* op het spel staan, maar ook hun aversie van kolonialisme. Als indicatie van de verwantschap tussen de twee varianten van anglofoon imperialisme, memoreert de auteur nog een zekere parallelle tussen de huidige Amerikaanse bezetting van Irak en het Britse wedervaren aldaar tijdens en na de Eerste Wereldoorlog (Ferguson 2005: xvii-xviii, Ch. 6)⁵. Hij zou hier nog de fusie van de Amerikaanse en de Britse bezettingszones in Duitsland in 1947 aan toe kunnen voegen. Immers, het werd 'Bizonia' en niet 'Trizonia', vermoedelijk mede omdat er sprake was van (veel) meer affiniteit tussen de bezettingsregimes van de Amerikanen en de Brit-

ten dan tussen de regimes van de ‘anglofonen’ en de Fransen (vgl. Friedmann 1947: 88 e.v.).

De Irakoorlog⁶

Al hadden dan in de regering Bush de ‘haviken’ duidelijk de overhand, ook in dit geval ging het in de Golfoorlog van 2003 volgens de officiële woordvoerders van de vs niet om ‘bezetten’, maar om een heilzame interventie – een ‘bevrijding’ van de bevolking van Irak. Pas toen na ongeveer een half jaar het gewapend verzet nog dagelijks slachtoffers vergde onder de Irakese bevolking en de militairen van de coalitie, de vn en de hulpverleners, werd ook van Amerikaanse zijde de situatie in Irak hoe langer hoe vaker als een bezetting gekarakteriseerd. Aanvankelijk had de *modus operandi* van de Amerikanen in Irak veel weg van het patroon van hun ‘interventies’ in Latijns Amerika om ‘de wet te verzetten’. Het leek een ‘kortademige’ actie, gemotiveerd door bepaalde belangen van de vs waarbij zo snel mogelijk zoveel mogelijk wordt overgelaten aan één (of meer) inheemse – althans autochtone – elite(s). De Amerikaanse strijdkrachten waren goed voorbereid op de oorlog, maar nauwelijks op de onvermijdelijke bezetting daarna. De bevelhebbers gingen ervan uit dat zij zich niet bezig hoefden te houden met het openbaar bestuur.

Aanvankelijk bemoeiden de Amerikanen zich dan ook niet of nauwelijks met problemen van civiele aard zoals rust en orde, met alle rampzalige gevolgen van dien. Na een kort militair bewind werd een bezettingsautoriteit gevormd, de *Coalition Provisional Authority* (CPA) onder leiding van Paul Bremer, een diplomaat die onder meer begin jaren tachtig ambassadeur van de vs in Nederland was. Deze nam de problemen van de wederopbouw van Irak *au sérieux* en stelde zich in op een langdurige bezetting. Deze probeerde hij van bovenaf te regelen aan de hand van het voorbeeld van de bezettingspraktijk van de Amerikanen in hun zone in Duitsland van 1945 tot 1949. In eerste instantie verliet hij zich evenals zijn voorganger voornamelijk op uit de vs meegebrachte Irakese ballingen – een ‘geïmporteerde’ *loyale elite*. Langzamerhand werd echter duidelijk dat de plannen van de bezetters niet of nauwelijks steun genoten bij de bevolking en hun geestelijke en politieke leiders (ofwel de toonaangevende *inheemse elites*). Zo kwam het met het oog op de – verderop te bespreken – staatkundige vormgeving van Irak en ook om de rebelse beweging van Muqtada Al-Sadr wat in te tomen, tot een gedistantieerde vorm van onderhandelingen met een gezaghebbende religieuze leider (grootayatollah Al-Sistani).

Voorzover het verdrijven van Saddam Hussein en de Baathpartij bij de Irakezen al enige goodwill voor de Coalitie had opgeleverd, was dit weer teloorgegaan door de chaos en toenemende onveiligheid die volgden. Er was, met andere woorden, geen sprake van bezettersgezag. Wellicht verwerfde de CPA

aanvankelijk nog enige krediet dankzij de grootscheepse reconstructieplannen onder auspiciën van de VN. Al snel werd echter duidelijk dat hiervan niets terecht kon komen door de algehele ontredding. De vs zagen dus ook geen kans hun fond aan *lokmiddelen* in te zetten, dat wellicht ook nog wat functioneel gezag zou hebben kunnen genereren.

Eerst werd door de CPA in de zomer van 2003 een uit Irakezen bestaande adviesraad benoemd – *The Iraqi Governing Council* (IGC) – om in overleg met de Amerikaanse en Britse machthebbers een constitutie te ontwerpen, een voorlopige regering te vormen en verkiezingen voor te bereiden. Onder druk van de oppositie in Irak en op instigatie van de VN werd echter besloten toch eerst een voorlopige regering te vormen, daaraan de soevereiniteit over te dragen en dan verkiezingen te organiseren voor een constituerende vergadering. En zo werd in juni 2004 een door de Veiligheidsraad van de VN gesanctioneerde Irakese regering benoemd en droeg Bremer, als hoofd van de bezettingsmacht, de soevereiniteit over aan deze voorlopige regering onder leiding van Al-Allawi.

In januari 2005 volgden de verkiezingen die weliswaar door de meeste soennieten geboycot werden, maar toch een onverwacht grote opkomst te zien gaven (58 procent). De sjiïeten kregen bijna de helft en de Koerden iets meer dan een kwart van de stemmen. Door de op deze grondslag gevormde assemblee werd na lange en moeizame onderhandelingen ten slotte in april 2005 een nieuwe voorlopige regering gekozen met een Koerdische president (Talibani) en een tot de sjiïeten behorend premier (Jaafari). Over het ontwerp grondwet bereikten Koerden en sjiïeten in de assemblee op den duur onderling wel overeenstemming, maar niet met de soennieten. Deze constitutie werd in een referendum in oktober van dat jaar door 79 procent van de bevolking goedgekeurd.

Begin 2006 vonden opnieuw verkiezingen plaats in Irak, nu voor een meer definitief parlement dat een kleine meerderheid voor de sjiïeten (ca. 55 procent) opleverde, negentien procent voor de Koerden en zestien procent voor de soennieten. In de zomer van 2006 werd men het in grote lijnen eens over een nieuwe regering (onder leiding van een sjiïet, Al-Maliki), maar nog steeds niet over de definitieve regeringsvorm. De soennieten weigeren pertinent om akkoord te gaan met een federaal staatsverband. De vijandelijkheden – die volgens vele waarnemers het karakter van een burgeroorlog vertonen – duren onverminderd voort. Overigens is er sinds de soevereiniteitsoverdracht niet alleen steeds meer sprake van soennitische opstand tegen de in hun ogen met de Amerikaanse bezetter ‘collaborerende’ regering Al-Maliki. Ook zijn er militante sjiïtische milities die het voorzien hebben op soennieten in het algemeen, op rivaliserende milities en soms ook op politionele of militaire eenheden van de Irakese regering en van de westerse coalitiegenoten. Zo is het ‘Leger van de Mahdi’, geleid door de eerder genoemde, radicale geestelijke Muqtada Al-Sadr, inmiddels ook gecoöpteerd door – of geopenetreerd in – het officiële Irakese

leger en de politie. Hierdoor kan het vooral in Bagdad en omstreken vrijwel ongelimiteerd doodseskaders en ontvoeringsteams laten opereren.

De escalatie begon al eind 2003 begin 2004. 'De Amerikanen' – aldus Diamond (geciteerd door Schoonoord 2005: 114-115) – 'deden ook weinig pogingen de middenklasse voor zich te winnen. Het vernederend doorzoeken van huizen en het fouilleren en de dood van onschuldigen brachten hen geen sympathie en de Irakezen betaalden een hoge prijs voor het gebrek aan veiligheid.' Volgens schattingen van de Amerikaanse *National Intelligence Estimate* voor 2005 zouden er begin 2004 al ongeveer 5000 voltijdse strijders in actie geweest zijn in Irak, in oktober van dat jaar 8000 à 12.000 met daarnaast zo'n 20.000 sympathisanten, en in januari 2005 in totaal 200.000 opstandelingen en helpers (Schoonoord 2005: 115).

Internationale verschillen in de bezettingspraktijk in Irak en Afghanistan⁷

Al met al was ook in Irak aanvankelijk duidelijk sprake van een typisch Amerikaanse, 'extensieve' bezetting van Irak. Mede onder invloed van de betrokkenheid van de VN en het groeiend inzicht dat de bezetters het niet konden stellen zonder voldoende draagvlak bij de bevolking, werden later op centraal niveau contacten opgenomen met diverse inheemse elites en initiatieven ontplooid tot staatkundig-politieke herinrichting en sociaal-economische wederopbouw van het land. Hoe verliep echter het bezettingsproces op regionaal en lokaal niveau? Veranderde ook daar het Amerikaanse regime van karakter? Hierover kwamen mij echter maar een paar studies en verder de nodige journalistieke verslagen onder ogen, zodat ik dus geen resultaten uit systematisch sociaal-wetenschappelijk onderzoek kan vermelden. Wel wordt in deze rapportages het optreden van de Amerikaanse militairen dikwijls vergeleken met dat van andere coalitiegenoten en dat levert toch wel indicaties op over de internationale verschillen in bezettingsstijl van Amerikanen, Britten en Nederlanders die in het voorgaande besproken werden.

Zo was in *NRC/Handelsblad* van 25 oktober 2004 een bericht te lezen over nieuws uit de *New York Times* van de vorige dag waarin een zekere Hussein Kamel geciteerd werd – inwoner van As Samawa in de provincie Al-Muthanna in Zuid-Irak. Hij zou gezegd hebben: 'Ze tonen respect, veel meer dan de Amerikanen!' 'Ze' sloeg dan op de 1300 Nederlandse militairen die in de betreffende provincie voor veiligheid moesten zorgen. Kamel werd bijgevallen door het hoofd van de politie in As Samawa, die getuigde dat de Nederlanders serieus geprobeerd hadden hun tradities te begrijpen. Deze politiefunctionaris voegde daar aan toe dat zij de Amerikanen wel, maar de Nederlanders niet beschouwden als een bezettende macht. Verder liet de *New York Times* nog Irakezen en Nederlanders aan het woord die kritiek hadden op Amerikaanse

konvooien die lukraak privé-auto's en voetgangers aanrijden en dan zonder stoppen doorrijden. De Nederlandse manschappen, aldus dit Amerikaanse dagblad, zijn deels politieagenten, deels maatschappelijk werkers. In plaats van in gepantserde voertuigen rijden ze in wagens waarin ze onbeschermt zijn. 'Om de interactie met lokale bewoners aan te moedigen, zijn ze blootshoofds en is het hun verboden "spiegelende" zonnebrillen te dragen'.

Dit bericht komt behoorlijk overeen met verschillende in de Nederlandse pers verschenen getuigenissen van Nederlanders zelf. In dezelfde richting wijst ook het beeld dat Brocades Zaalberg (2006: Part II en Part IV) schetst van de wijze waarop Nederlandse militairen in Cambodja en later in Kosovo ernaar streefden met een minimum aan machtsvertoon en negatieve sancties een zeker optimum aan veiligheid voor de bevolking en eigen mensen te bereiken om zo voorwaarden te scheppen voor maatschappelijke reconstructie.

Indicatief voor dit verschil in optreden tussen Amerikaanse en Nederlandse militairen is ook het gegeven dat in de loop van 2005 – in verband met de op handen zijnde uitzending van Nederlandse troepen naar Uruzgan – hoe langer hoe vaker de 'Dutch approach' als een constructief alternatief van de Amerikaanse aanpak werd aangeprezen (zie hierover o.a.: Vrijzen, 2006). Al eerder (mei 2004) had de NCRV een documentaire 'Smile and Wave' uitgezonden waarin de aanpak van de Nederlandse militairen die in de winter van 2003/2004 in Kabul aan de vredesmissie ISAF deelnamen, werd afgezet tegen het Amerikaanse 'Shock & Awe'. Inmiddels is er in Nederland én de internationale media het nodige te horen en te lezen over 'the Dutch approach'. Is dat alleen maar een strategie van de Nederlanders om hun kruut droog te houden en zelf geen risico's te lopen? Of heeft het ook nog positieve functies voor de bevolking in de bezette gebieden⁸?

Vermeldenswaard in dit verband is nog de bevinding dat de vs-militairen in Afghanistan en Irak blijkbaar veel minder gebruik maken van tolken dan hun Europese collega's. Bos en Soeters (2005) rapporteren dat Nederlanders bijvoorbeeld gewoon zijn niet alleen plaatselijke tolken op tijdelijke basis in te schakelen, maar ook Nederlanders van Afghaanse of Irakese afkomst te rekruteren en na een korte training in de rang van officier uit te zenden. De auteurs vernamen in Kabul van een Belgische officier die daar het bevel voerde over een Belgisch-Noors-Hongaars bataljon, het volgende relaas. In verband met verkiezingen werd een compagnie Amerikanen tijdelijk aan zijn bataljon toegevoegd. De vs-militairen in kwestie kregen beschikking over tolken die hun diensten al eerder aan de vredesmacht hadden bewezen. Ondanks alle aanbevelingen en een training van twee weken in het werken met tolken, bleek dat de Amerikanen vrijwel geen gebruik van deze hulp gemaakt hadden.

Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat Nederlanders in deze missies te werk gaan op een manier die sterk doet denken aan de Nederlandse bezettingsstijl zoals die naar voren kwam in de eerder behandelde gevallen van de bezetting van de Zuidelijke Nederlanden (in het begin van de achttiende

eeuw) en van het Nederlands kolonialisme. De bezetters proberen zich goed te oriënteren door contact met lokale inheemse elites, handelen naar bevind van zaken en laten zich niet al teveel (af)leiden door directieven van hoger hand. In vergelijking met de Amerikanen zijn de uitgezonden Nederlandse militairen minder ‘martaal’: zij zijn zuiniger met toepassing van geweld en – zoal geen ‘maatschappelijk werkers’ – dan toch meer betrokken bij het wel en wee van de bevolking in de bezette gebieden. Kortom, grosso modo zijn de trekken van het Nederlands en het Amerikaans patroon, zoals weergegeven in tabel 2, hierin te herkennen.

Tot zover de indicaties van verschillen tussen Amerikanen en Nederlanders in bezettersgedrag. Over de Britse bezettingsspraktijk verscheen een prachtig boek – een soort literaire non-fictie – van Rory Stewart (2006) die vanaf maart 2003 tot juni 2004 in zuidwest Irak als adjunct-gouverneur fungeerde. Aanvankelijk werkte hij in de provincie Maysan en later in het naburige Dhi Qar. Zo te lezen presteerde hij het bijkans onmogelijke in Maysan, geheel in de stijl van een ‘verlicht’ koloniaal bestuurder tijdens het *British Empire*. Als doortastend manipulator en diplomaat slaagde hij er aanvankelijk in om in Maysan orde en rust te bewaren en het nodige aan sociale en economische opbouw te doen. In Dhi Qar had hij veel te maken met Italiaanse VN-militairen die onder geen beding tot acties met een militair dreigend karakter overgingen en al helemaal niet tot gewapenderhand ingrijpen.⁹ Hoewel zelf oud-officier, had Stewart toch als civiel bestuurder soms moeite met een Britse commandant die zich niet geroepen voelde om mee te werken aan *peacekeeping*-taken. Kortom, het beeld dat de schrijver oproept van ‘een’ Britse bezettingsspraktijk heeft veel weg van de traditionele stijl van Engelsen en Britten (zie tabellen 1 en 2) maar vertoont zo nu en dan ‘Amerikaans aandoende’ nuances. In dezelfde richting – van een zekere relativering van de verschillen tussen de militairen van Angelsaksische komaf – tendeeert ook de schets van Schoonoord (2005: 115): ‘Anders dan Britse commandanten was ook niet iedere Amerikaanse commandant overtuigd van nut en noodzaak om de *hearts en minds* van de bevolking te winnen. Sommigen stelden zich op het standpunt dat de gevechtstaak boven alles ging.’

Al met al lijkt het er op dat de eerder ontdekte culturele verschillen in *modus occupandi* tussen militaire eenheden van diverse naties óók nu nog in militaire interventies, of vredesmissies te onderkennen zijn. Wel is het van belang te beseffen dat bezettingsstijlen naar alle waarschijnlijkheid niet alleen per land, maar ook per korps kunnen verschillen. Vermoedelijk maakt het wel wat uit of – in het geval van Nederland bijvoorbeeld – mariniers of commando’s dan wel marechaussees of infanteristen ingezet worden. Zo is ook bekend dat in Irak en Afghanistan bepaalde Amerikaanse eenheden – door ervaring en/of voorbeeld van Britten en Nederlanders wijs geworden? – wel degelijk trachten in hun veld van operatie tot een constructieve verstandhouding met de burgerbevolking te komen.

De Amerikaanse en de Duitse stijl van bezetten

Uiteraard kenmerken niet alle Amerikaanse eenheden in Irak en Afghanistan zich altijd door onverschillig of gewelddadig optreden tegen de burgerbevolking. Toch kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat zij met name bezig zijn met het opsporen en uitschakelen – liefst bij voorbaat – van vijanden, en niet – of in ieder geval minder dan bijvoorbeeld Britten en Nederlanders – met het maken van vrienden. Met andere woorden, de Amerikaanse militairen zijn er over het algemeen ook tijdens een bezetting nog steeds primair op uit om de oorlog te winnen en niet om vrede te stichten en te bewaren. Wat is de achtergrond van dit soort ‘oorlogsachtige bezettingen’?

Het bezettings- of veroveringsproces is de vóórfase van de nogal precaire constructies die ik in het voorgaande relaas als verschijningsvormen van ‘bezettingen’ behandelde. Soms echter loopt het bezetten *niet* uit op een zekere consolidatie, soms ook raakt na verloop van tijd de bestaande bezettingsorde zodanig gedestabiliseerd dat er (opnieuw) veroverd, met andere woorden, *herbezet* moet worden. Zo krijg je de indruk dat ook in het centrale deel van Irak (de soennitische driehoek) het gewelddadig *bezetten* niet gevolgd is door een *bezetting* die vooral berust op *dreiging* met geweld en voorts op enig (quasi)gezag en de nodige lokmiddelen. In zulke gevallen krijgt de ‘low trust dynamic’ (Fox 1974), de vicieuze cirkel van het wantrouwen alle kans en is er sprake van een mengvorm van bezetting en ‘asymmetrische’ of ‘guerrilla-oorlog’.

Mijns inziens impliceert een Amerikaans bezettingsregime een verhoogd risico op een dergelijke geweldsspiraal omdat men er in de vs van uit gaat dat een ‘militaire interventie’ van de vs lijdzaam aanvaard zal worden door de bevolking van het land en de civiele autoriteiten. Omdat Amerikaanse militairen het pacificeren van zo’n land – anders dan met wapengeweld – niet tot hun taak rekenen, genereren of versterken zij onvrede met en verzet tegen de *bezettende* macht. In dit opzicht is er sprake van een zekere gelijkenis met de Duitse bezettingspraktijk zoals beschreven door Isabel Hull in haar monumentale studie *Absolute Destruction* (2005). Ook de Duitse legerleiding ging er in de koloniale oorlogen, in de Frans-Duitse oorlog van 1870 en later in de Eerste Wereldoorlog vanuit dat de bevolking in de bezette gebieden zich onderwerpt en conformeert aan de haar opgelegde orde. Zo niet, dan wordt een keihard lik-op-stukbeleid ingezet en gereageerd met meedogenloze repressie. Hetzelfde patroon is te ontwaren in de Duitse bezettingen tijdens de Tweede Wereldoorlog, in Oost-Europa van meet af aan, en in West-Europa pas in de laatste oorlogsjaren (omdat daar de bezetters in het kader van hun nazificatiestreven aanvankelijk niet in de geest van het Duitse martialisme te werk gingen). Het komt er op neer, om nog even terug te komen op het motto van De Girardin, dat sommige stijlen van bezetting (zoals de Amerikaanse, de Duitse en wellicht ook de Russische) meer dan andere (zoals de Britse, de

Franse en de Nederlandse) gebaseerd lijken te zijn op de veronderstelling dat je wèl op bajonetten kunt zitten!

In dergelijke gevallen gaan de bezetters ervan uit dat de civiele autoriteiten tot nader order hun taken blijven verrichten en – evenals de bevolking van het bezette gebied – de nieuwe heersers min of meer automatisch als ‘gezagsdragers’ erkennen. Als de overheersten ‘correct’ optreden, dan gedragen de bezetters zich eveneens ‘correct’ en is er sprake van een ‘echte’ bezetting, ofwel een gewapende vrede. Zodra echter civiele bestuurders en/of (delen van) de burgerbevolking zich *niet* conformeren en/of verzet plegen, vallen de allochtone militairen terug op de oorlogssituatie en bejegenen zij de autochtonen als vogelvrije vijanden dan wel potentiële vijanden. Dit geeft dan gemakkelijk aanleiding tot een ‘self-fulfilling prophecy’, want als je het al niet was, wórd je zeker de vijand van de overheerser als die jou als potentieel vijand of zelfs als terrorist bejengt.

Nu kan men tegenwerpen dat *elke* bezettende macht geneigd zal zijn gewapend verzet te bestrijden met wapengeweld. Deze stelling lijkt mij onbetwistbaar. Toch berusten de gesignaleerde verschillen in bezettingsstijl op een onderscheid in *preventieve* zorg van bezetters om ‘normaal’ verzet tegen een vreemde overheerser – protest, demonstraties, aanslagen – *niet* te intensiveren en te doen uitmonden in gewapend verzet. De ene bezetter zal veel sneller dan een andere overgaan tot represailles, massaal tegengeweld, waarvan veel onschuldige burgers – ‘collateral damage’ – het slachtoffer worden.

Ondanks de overeenkomst op dit punt tussen Amerikaanse en Duitse praktijken, zijn voor het overige de bezettingsstijlen van de vs en het Duitse Rijk heel verschillend. Waar de Amerikanen – als het ‘goed’ gaat (zoals bijvoorbeeld in Duitsland of Japan na de Tweede Wereldoorlog) – de instellingen en mensen in het door hen bezette gebied zoveel mogelijk hun gang laten gaan (‘laissez-faire!’), zijn – of waren¹⁰ – de Duitsers eerder geneigd ordenend en regelend in te grijpen, zoals bijvoorbeeld in ons land in 1940. (Voor een uitvoeriger overzicht van dit soort ‘oorlogsachtige bezettingen’, zie: Lammers 2005: 310-323).

Duurzaamheid der internationale verschillen in bezettingsstijl

In het bestek van dit artikel is het ondoenlijk om de verklaring, – in de zin van: interpretatie – van de gesignaleerde continuïteit van deze internationale verschillen in *modus occupandi* uitvoerig te behandelen. De lezer(es) kan mijn eerdere uiteenzettingen hierover (Lammers 2003a: 67-74 en Lammers 2005: 271-278) raadplegen en daarom volsta ik hier met een korte samenvatting. Ter verklaring van het voortbestaan van bepaalde ‘constanten’ in de onderscheiden bezettingsstijlen verwijs ik in de eerste plaats naar de *institutionaliseringsthe*se van Stinchcombe (1965), een theorie die erop neerkomt dat een eenmaal inge-

burgerde stijl van organiseren een zekere inertie vertoont en pas afgeschafte of hervormd wordt als die niet meer functioneel is of lijkt. Voor het ontstaan, de veranderingen en de variaties die zich voordoen komt dan het *actorperspectief* van pas, een verklaring *à la* de rationele keuze theorie, zoals die is uitgewerkt door bijvoorbeeld de Amerikaanse socioloog Coleman (1990).

Nu beschouwen sociologen dergelijke perspectieven nogal eens als elkaar uitsluitende denk- en kijkwijzen. Mijns inziens is het echter zinvol en zeer wel mogelijk modellen van analyse te combineren waarbij ik dan een onderscheid maak tussen 'koppelen' en 'integreren' (Lammers 1989: hoofdstuk 7.4 of Lammers, Mijs en Van Noort 2000: hoofdstuk 9.4). Het in deze paragraaf toegepaste procédé is, denk ik, een vorm van integratie van beide perspectieven waarbij ik de acties van de kernpartijen (de bezettende machten, Irakese overheden, inheemse elites) probeer weer te geven, maar tegelijk ook hun culturele referentiekader en de effecten van hun handelen voor het omvattende systeem (Irak) in het oog tracht te houden. Immers, als onder druk van de machten en krachten die in een bepaald tijdsgewricht in en rondom een bezettingssituatie prevaleren, de autoriteiten in kwestie het culturele standaardpatroon, de *default option*, niet (langer) adequaat of juist vinden, kiezen ze voor een andere bezettingsstrategie. Een mooi voorbeeld zagen wij bij de gang van zaken in Irak: de 'militaire interventie' op z'n Amerikaans liep uit op een voortdurend van de oorlog, zodat de bewindvoerder (Bremer) om de toestand onder controle te krijgen het ging proberen met een bezettingsbeleid 'van bovenaf' *à la Française*. Dit stuitte op zoveel weerstand, zelfs van de 'loyale' oppositie in Irak en internationaal van de VN, dat de bezetters toenadering zochten tot inheemse elites. Zij zochten daarmee in zekere zin een oplossing in de geest van de Brits-Nederlandse 'van onderop' stijl. Helaas kwam/komt deze koerswijziging van de coalitie in feite neer op partij kiezen vóór de sjiïeten en tegen de soennieten met als niet beoogd resultaat een intensivering van etnische tegenstellingen en sektarisch geweld.

Deze verschuivingen in het bezettingsregime op centraal niveau hadden zeker hun repercussies op regionaal en lokaal niveau. Toch bleven op deze lagere niveaus de grondtrekken van de Nederlandse, Britse en Amerikaanse bezettingspraktijken te herkennen. Dat is geen wonder, want die repercussies vormen wel vaker sporen van – wat Merton indertijd (1936) noemde – de 'onbedoelde gevolgen van doelgerichte sociale actie' en wat de Franse socioloog Boudon (1977) later herformuleerde als 'les effets pervers'. Daar komt bij dat de bezettingstroepen na enige maanden doorgaans weer afgelost worden, zodat leereffecten van de eigen ervaring (het 'door schade en schande wijs worden') maar beperkt houdbaar zijn. Kortom, ondanks allerlei variaties – al naar gelang de situationele omstandigheden en de persoonlijke geaardheid van de actoren – vallen militaire en civiele bezettingsfunctionarissen in de turbulente en onoverzichtelijke context van het strijdtoneel gauw terug op hun *default option*, een 'van huis uit meegebracht' grondpatroon.

Kijken we naar de oorsprong van deze cultuurgebonden bezettingsregimes, dan lijkt het erop dat vreemde overheersers meestal de stukken buitenland waarover zij de scepter zwaaien proberen te beheersen en te besturen op de wijze zoals dat gebruikelijk is in hun binnenland. Met andere woorden, bezetters organiseren een bezetting vaak in de stijl die zij 'van huis uit' kennen, tenzij er sprake is van een situatie op grond waarvan te voorzien valt dat hun 'normale' organisatiepatroon ongeschikt is met het oog op de doeleinden die zij met de bezetting in kwestie nastreven. In ieder geval valt op dat de hiervoor aangeduide karakteristieke verschillen in bezettingsstijl de nodige gelijkenis vertonen met de door Hofstede (1991; 2001) onderscheiden cultuurdimensies (zie tabel 3). Deze gegevens wijzen uit dat in Nederland, Groot-Brittannië en de vs door de bank genomen de *machtsafstand* tussen hoog en laag aanmerkelijk minder groot is dan in Frankrijk. Voorts scoren de Nederlanders ergens tussen de Fransen en de Angelsaksen als het gaat om *onzekerheidsvermijding* en *individualisme*. Vervolgens onderscheiden wij ons van de Fransen, maar meer nog van de Britten en Amerikanen, op het terrein van *masculiniteit/femininiteit*. Ten vijfde en ten slotte is er dan ook nog een dimensie ten aanzien waarvan Nederlanders – en vermoedelijk ook Fransen – verschillen van de Britten en Amerikanen: *langetermijngerichtheid*.

Tabel 3 Hofstedes cultuurdimensies

	<i>Frankrijk</i>	<i>Nederland</i>	<i>Groot-Brittannië</i>	<i>Verenigde Staten</i>
1. Machtsafstand:	68	38	35	40
2. Onzekerheidsvermijding	86	53	35	46
3. Individualisme:	71	80	89	91
4. Masculiniteit/Femininiteit:	43	14	66	62
5. Lange termijngerichtheid:	± 39	44	25	29

NB De cijfers in deze tabel zijn scores (hoe hoger, hoe meer...) die een indicatie geven van de mate waarin:

- (1) minder machtige leden van instituties of organisaties in een land sociale ongelijkheid verwachten en accepteren
 - (2) men in een land behoefte heeft aan voorspelbaarheid, formele of informele regels
 - (3) de onderlinge banden tussen individuen in een samenleving los zijn
 - (4) de sociale sekse-rollen in een samenleving duidelijk gescheiden zijn (mannen horen assertief, hard, gericht op materieel succes te zijn; vrouwen daarentegen teder en gericht op de kwaliteit van het bestaan)
 - (5) men in een samenleving waarde hecht aan deugden als volharding, spaarzaamheid.
- Voor meer informatie over deze indices, zie Hofstede (1991: resp. H 2, 5, 3, 4, 7), of Hofstede (2001: H 3, 4, 5, 6 en 7).

Al met al vormen deze gegevens een aanwijzing dat Nederlanders, Britten en Noord Amerikanen qua regeerstijl minder geneigd zijn 'van bovenaf'

(dimensie 1) en bureaucratisch (dimensie 2) te werk te gaan dan de Fransen. Voorts laten zich de resultaten van Hofstede's onderzoek op het punt van de vijfde dimensie lezen als een bevestiging van de eerder getrokken conclusie dat Nederlandse regeerders qua betrokkenheid – controle van, en zorg over de uitwerking van hun beleid voor de geregeerden – meer met Franse dan met Angelsaksische heersers gemeen hebben. Relevant in dit verband is ook de vierde dimensie (masculiniteit/femininiteit) waarop de Nederlanders aanmerkelijk lager scoren dan de Britten en Amerikanen. Volgens Soeters c.s. (2006: 21-22) kan dit duiden op een geringe animo van Nederlanders, in vergelijking met de Angelsaxen, om – letterlijk – conflicten uit te vechten. Het is dus alleszins denkbaar dat dit verschil in 'vechtcultuur' de achtergrond vormt van het verschil tussen de nogal zachte 'Dutch approach' en de hardere Britse aanpak in Irak en Afghanistan. Het is zinnig hier de aandacht op te vestigen, want het gaat hier waarschijnlijk om nòg een verschil tussen de Nederlandse en de Britse bezettingspraktijk, een verschil dat mij in de literatuur over de eerdere bezettingen in de achttiende eeuw en in de koloniën niet was opgevallen en dat dan ook in tabellen 1 en 2 niet voorkomt.

In dit verband is nog relevant te vermelden dat volgens Soeters c.s. (2001) het verschil tussen de 'Dutch' en de 'British approach' niet slechts slaat op de bezettingsstijl, maar óók op de interne verhoudingen in het leger. Waar de Britten een duidelijke segregatie tussen officieren, onderofficieren en manschappen en een straffe discipline handhaven, is bij de Nederlandse militairen sprake van wat gemoedelijker en 'losser' omgangsvormen. De auteurs interpreteren dit tegen de achtergrond van een veel scherper gemarkeerde sociale stratificatie van de Britse dan van de Nederlandse samenleving.

Natuurlijk valt op bovenstaande 'duidingen' van Hofstede's bevindingen het nodige af te dingen. Toch zijn de convergenties tussen dit contemporain onderzoek en de uitkomst van voorgaande historische verkenningen van dien aard, dat op grond daarvan de contouren zichtbaar worden van een verdergaande interpretatie van de gesignaleerde verschillen in bezettingsregime. Volgens Hofstede gaat het bij deze cultuurverschillen om patronen die al in de zeventiende eeuw werden waargenomen en vermoedelijk – ten dele – dateren van het begin van onze jaartelling, of nog eerder, om het erfgoed van Germanen en Romeinen. De vraag rijst derhalve of de wijze waarop militaire en civiele functionarissen die elders, dat wil zeggen buiten het eigen land, bezette gebieden moeten besturen, niet gewoon teruggrijpen op de regeerstijl die ze van huis uit gewend zijn: de vertrouwde organiserestijl van eigen bodem. Dit houdt dan in dat zij – in termen van Webers onderscheid tussen doel- en waarderationaliteit – weliswaar doelrationeel te werk gaan, maar niettemin daarbij verschillende soorten 'logica' – al naar gelang hun culturele waarden en normen – hanteren (Lammers 2003b). Doelrationiteit houdt weliswaar koelbloedige berekening van doelmatigheid en/of doeltreffendheid van de beschikbare middelen in, maar wordt mede geconditioneerd door culturele

gegevens zoals de *keuze van doeleinden, van hun prioriteit en de toelaatbaarheid der te gebruiken middelen*. Zo variëren de mate waarin koloniale mogendheden mensen en middelen inzetten voor emancipatiedoelen en bijvoorbeeld ook de mate waarin en de omstandigheden waaronder zij massale represailles tegen de inheemse bevolking noodzakelijk achten of 'gedogen'.

Conclusies

Totdat het tegendeel blijkt, ben ik geneigd om aan te nemen dat de vs in de loop van hun geschiedenis een bepaalde *modus occupandi* ontwikkeld hebben die in eerste aanzet kan worden gezien als een 'kortademige' versie van de Britse bezettingsstijl. De Amerikanen koesteren – ten gevolge van hun origine als Engelse koloniën – een grondige aversie van het odium van 'bezettende' of 'koloniale' mogendheid. Wanneer zij zich door idealen, bondgenootschappelijke verplichtingen, geopolitieke of economische belangen toch geroepen of gedwongen voelen in te grijpen in de aangelegenheden van een ander land, trachten zij zich zoveel mogelijk te beperken tot louter militaire interventie. Zoals duidelijk werd in Irak, kan zo'n extensieve aanpak desastreuze gevolgen hebben, niet alleen voor de burgerbevolking in de bezette gebieden maar eveneens voor het moreel en de moraal van de eigen strijdkrachten.

Al met al zijn de perspectieven voor een goede afloop van de Amerikaanse inspanningen om de bezetting in Irak tot een goed einde te brengen helaas erg somber. Indertijd betoogde ik (Lammers 2004), naar aanleiding van een kritiek van Dahrendorf (2003) op het vergelijken van de bezetting van Irak met die van Duitsland na de Tweede Wereldoorlog (zoals bijvoorbeeld Condoleeza Rice deed), dat in dit laatste geval sprake was van een *constructieve* bezetting. Volgens Dahrendorf was de toestand destijds in de Amerikaanse bezettingszone in West-Duitsland 'uniek' en het kon daarom niet dienen als vergelijkingsobject. Mijns inziens neemt dat 'unieke' echter niet weg dat het hier ging om een bezetting die vanuit een bezettingssociologisch perspectief bezien bepaald niet 'enig in zijn soort' was. Dit 'soort' zou je *constructieve bezettingen* kunnen noemen: zij worden gekenmerkt door een betrekkelijk vreedzaam verloop waarin heersers en beheersten zich min of meer eendrachtig inspannen voor de (weder)opbouw van het land in kwestie – een proces dat uitloopt op een ordelijke machtsoverdracht en een verdere uitbouw van het politieke en sociale bestel van het bezette, naderhand weer vrije, land. Een dergelijke 'constructieve' gang van zaken vond – *mutatis mutandis* – plaats aan het einde van de Tweede Wereldoorlog in het kader van geallieerde bezettingen. Het gold niet slechts voor Duitsland en Japan, maar ook voor Italië, België, Nederland, Noorwegen enzovoort.

In een bezetting draait het immers zowel om de methoden en het beleid waarmee uitheemse, vreemde heersers proberen het door hen bezette land

‘van bovenaf’ te beheersen en eventueel te hervormen, maar ook om de reacties ‘van onderop’, vooral om de mate waarin en de wijze waarop inheemse elites met de bezettingsautoriteiten meewerken. Inheemse elites zullen in het algemeen slechts dan overgaan tot zo’n riskante samenwerkingsstrategie met een bezetter als ze (a) het onderling min of meer eens kunnen worden, (b) als de bezettende macht hen in hun positie en waarde laat en hun de middelen verschaft om behoorlijk te kunnen functioneren en, *last but not least* (c) serieus van plan lijkt om zich op termijn terug te trekken en de macht aan hen over te dragen.

In geval van een ‘constructieve’ bezetting is – aldus mijn hypothese – grosso modo voldaan aan deze drie genoemde (noodzakelijke) voorwaarden en dat is dan ook precies de reden waarom het erg verhelderend is de Amerikaanse bezetting van Irak wèl te contrasteren met die van Duitsland na ’45. Het zal immers duidelijk zijn dat nu juist in Irak aan de cruciale, eerst genoemde voorwaarde niet voldaan is. Ook al willen de Amerikanen en hun bondgenoten zo spoedig mogelijk weg (c) en ook al zijn ze bereid tot allerlei vormen van steun (b), er is naar mijn indruk geen schijn van kans dat de soennitische, sjiiitische en Koerdische elites in Irak het onder elkaar eens worden (a). Gegeven de chaos waarin het land verkeert en de scherpe etnische en religieuze tegenstellingen, betekent de onenigheid tussen de voornaamste inheemse elites – conditie (a) dus – dat ook van die steunverlening niets terecht komt (b), terwijl het vertrek van de Amerikanen (c) door de chaos en de burgeroorlog eerder vertraagd dan bevorderd wordt.

Deze analyse levert, kortom, geen recepten op voor ‘heilzame’ bezetting. Waarschijnlijk doet de ene of de andere stijl van bezetting er voor de uiteindelijke afloop niet veel toe. Vanuit een humanitair gezichtspunt is – in elk geval op korte termijn – een meer bedachtzame, ‘Dutch’ of ‘British approach’ én voor de betrokken bevolking én voor de bezetters zelf minder schadelijk dan een ‘oorlogsachtige’ bezetting. De brandende vraag waarmee de betrokken militaire of civiele bevelvoerders zich in zo’n situatie als in Uruzgan geconfronteerd zien, is natuurlijk of een agressiever optreden wellicht niet gerechtvaardigd is met het oog op een eventueel op langere termijn te verwachten versterking van de tegenstanders. Verder is er op het moment van schrijven (februari 2007) nog steeds geen sprake van een Irakese regering die zelfs met steun van de Amerikanen – laat staan zonder – het land kan pacificeren en een enigszins levensvatbaar staatkundig bestel kan inrichten. Het beste waar je, denk ik, op de lange duur op mag hopen is een confederatief verband van – niet al te ondemocratisch bestuurde – deelstaten voor de Koerden, Soennieten en de Arabische sjiieten. Het lijkt echter waarschijnlijker dat het land uiteenvalt in genoemde drie delen die vermoedelijk nog lang met elkaar in staat van oorlog en/of zelf in staat van burgeroorlog zullen verkeren.

Wat betreft de Amerikaanse stijl van bezetten, hopelijk zijn de Amerikanen in Irak, Afghanistan en elders – onder invloed van hun eigen ervaringen

en/of de samenwerking van hun militairen in NAVO- of VN-verband – bereid en in staat hun concept van een ‘normale’ bezetting te verruimen en hun troepen niet alleen op de oorlogvoering voor te bereiden, maar ook op de civiele taken van een ‘heilsame’ bezetting. Aannemend dat in de toekomst militaire eenheden voornamelijk zullen opereren in het kader van internationale vredesmacht, is het trouwens denkbaar dat de in zulke missies participerende eenheden gaandeweg hun nationale ‘bezettingsgewoontes’ zullen verliezen. Misschien ontstaat er zo iets als een NAVO-stijl of – nóg mooier – een VN-stijl van heilzaam bezetten.

Ter afsluiting van deze bijdrage dan nog een enkel woord over de eigen waarde van het sociologisch perspectief. Momenteel zijn tal van beoefenaars van beleidswetenschappen of gebiedsspecialisten met betrekking tot het land of de regio waar een internationale interventie plaats vindt, bezig om op grond van hun *ad hoc* kennis van zaken allerlei politici, bestuurders of bevelhebbers, te adviseren. Aan historische studies over deze of gene oorlog of bezetting kunnen zij vaak wel de nodige informatie en inspiratie ontleen, maar natuurlijk hebben zij eigenlijk geen flauw idee of – en zo ja, in welke opzichten – zo’n bezettingssituatie van ‘toen’ vergelijkbaar is met die van ‘nu’. Daardoor is het ook niet mogelijk om op wetenschappelijk verantwoorde wijze eventuele ‘lessen uit het verleden’ op de hedendaagse problematiek toe te passen. Een algemeen theoretisch kader – zoveel mogelijk empirisch gefundeerd – waaraan criteria zijn te ontleen over de mate waarin allerlei vroegere bezettingen overeenkomsten vertonen die kunnen dienen als een enigszins betrouwbare basis voor diagnoses of prognoses, kan slechts geleverd worden door de sociale wetenschappen. Met andere woorden, sociologen kunnen evenals politicologen of antropologen uit de resultaten van geschiedkundig onderzoek algemene kennis distilleren en systematiseren welke voor beleidsmakers en hun adviseurs kunnen dienen als oriënteringskader. Met behulp hiervan zijn de kansen van slagen van strategieën van bezetters – of van hun tegenspelers – tot op zekere hoogte in te schatten.

Voorzover bij mij bekend, zijn dergelijke pogingen om tot generaliserende en theoretisch onderbouwde uitspraken te komen, bijzonder schaars. De enige (andere) mij bekende poging van een socioloog om bezettingstijlen in kaart te brengen is die van de Engelsman Eric Carlton (1992). Hij behandelt bezettingen van Assyriërs (± 1100 voor Christus), Romeinen, Spanjaarden, Duitsers, Italianen, Japanners tot en met de Irakese invasie van Koeweit en geeft bij elke casus stimulerend commentaar vanuit een duidelijke sociologische visie waarin de rol van ideologie als beheersingsmiddel naast dwang centraal staat. Aan generaliserende conclusies waagt hij zich echter nauwelijks. Als zijn boek de eerste verhandeling van een socioloog over dit onderwerp was, dan hoop ik uiteraard van harte dat dankzij het denk- en spuurwerk van jongere sociologen het mijne niet het laatste zal zijn geweest.

Noten

1 Dit artikel is een herziene versie van een bijdrage voor de Dag van de Sociologie, 8 juni 2006, Universiteit van Tilburg, sectie Organisatie (coördinator Patrick Kenis) en behelst voornamelijk een bewerking van een *pars* uit de Slotbeschouwingen van mijn boek 'Vreemde Overheersing. Bezetten en bezetting in sociologisch perspectief' (2005). Geert Hofstede, Patrick Kenis, Martijn Kitzen, Thea Kok, Bas Levinsohn, Dick Schoonoord, Sjo Soeters, en voorts anonieme redactieleden en externe beoordelaars van Sociologie ben ik dank verschuldigd voor hun commentaar op een eerdere versie – dan wel suggesties met betrekking tot de huidige.

2 Men kan van alles doen met bajonetten behalve er op zitten!

3 Voor een overzicht over de kernfeiten van die geschiedenis raadpleegde ik de *Encarta Winkler Prins Encyclopedie*, de *Encyclopedia Britannica* en voorts: Morison en Comrager (1942), LaFeber c.s. (1992) en LaFeber (1984).

4 Mijn dank aan Bas Levinsohn die mij op dit boek – daterend van 2004 – attendeerde in de herfst van 2006. Met andere woorden, tijdens het schrijven van de publicatie (2005) waarin ik de typering van de Amerikaanse stijl van bezetten voor het eerst presenteerde, was ik onkundig van Fergusons bevindingen. Methodologisch gezien is er dus sprake van de nodige overeenstemming tussen twee onafhankelijke waarnemers, van 'inter-observer reliability'.

5 In andere publicaties wordt eveneens op de overeenkomsten tussen de beide bezettingen van Irak gewezen (bijvoorbeeld in: Dodge 2003, Rayburn 2006 en Yaphe 2003).

6 Dit overzicht is gebaseerd op wat ik hierover indertijd schreef in Lammers (2005: 204-300) en naderhand las, o.a. in Diamond (2005), Dodge (2005), Schoonoord (2005), Stewart (2006) en in diverse krantenberichten sinds medio 2005 tot het schrijven van dit artikel (februari 2007).

7 Sommige observaties of inzichten in deze paragraaf publiceerde ik eerder in: Lammers (2006: 86-89).

8 Voor de goede orde, formeel gezien vormen de Nederlandse militairen noch in Irak, noch in Afghanistan een 'bezettende macht'. Zo zien zij zichzelf niet, zo ziet onze regering en het gros van het Nederlandse publiek hen evenmin, maar helaas is mijns inziens de kans groot dat de Irakezen of Afghanen hen wel als de gewapende arm van vreemde heersers, dus als – hooguit benevolente – bezetters zien, dan wel op den duur gaan zien.

9 Al waren de fascistische 'zwarthemden' berucht om hun wreedaardig optreden, vermoedelijk is de traditionele Italiaanse stijl van bezetten relatief 'geweldloos'. Ook tijdens de Wereldoorlog werd wel geconstateerd dat Italiaanse militaire eenheden niet erg vechtlustig waren en als bezettingsmacht – bijvoorbeeld in vergelijking met Duitse troepen – geen erg repressief regime voerden (zie bijvoorbeeld Doumanis 1997: Hfdst. 6, over de Dodekanesos, waar na een langdurige Italiaanse bezetting de Duitsers in 1943 de macht overnamen). Kortom, het beeld van de bezetting van Kefallonia dat Louis de Bernières schetst in zijn roman 'Kaptein Corelli's mandoline', is niet – althans niet helemaal wat betreft het contrast tussen Italiaanse en Duitse bezetters – bezijden de waarheid!

10 Men bedenke dat de hier bedoelde Duitse bezettingsstijl waarschijnlijk tot het verleden behoort. De krijgsmacht van de Bondsrepubliek die in de loop van de jaren '50 tot stand kwam, is naar mijn indruk van een andere geest bezielde dan de *Wehrmacht* uit de tijd van het Duitse keizerrijk en van het Naziebewind.

Literatuur

- Benz, W. (1986) Potsdam 1945. *Besatzungsherrschaft und Neuaufbau im Vier-Zonen-Deutschland*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Bos, G. en J. Soeters (2005) 'Tolken tijdens vredesoperaties', *Militaire Spectator*, 174 (9) 356-364.
- Boudon, R. (1977) *Effets pervers et ordre social*. Paris : Presses Universitaires de France.
- Brocades Zaalberg, T.W. (2006) *Soldiers and Civil Power. Supporting or Substituting Civil Authorities in Modern Peace Operations*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Carlton, E. (1992) Occupation. *The Policies and Practices of Military Conquerors*. Londen: Routledge.
- Coleman, J.S. (1990) *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Dahrendorf, R. (2003) 'Irakezen ontgaat ratio bezetting.' In: *de Volkskrant*, 1 november 2003.
- Diamond, L. (2005) *Squandered Victory. The American Occupation and the Bungled Effort to Bring Democracy to Iraq*. New York: Times Books.
- Dodge, T. (2003) *Inventing Iraq. The Failure of Nation Building and a History Denied*. New York: Columbia University Press.
- Dodge, T. (2005) *Iraq's future: the aftermath of regime change*. Adelphi papers, no. 372. Londen: Routledge.
- Doumanis, N. (1997) *Myth and memory in the Mediterranean: remembering fascism's empire*. New York: St. Martin's Press.
- Etzioni, A. (1975; oorspronkelijke uitgave in 1961) *A comparative Analysis of Complex Organizations. On Power, Involvement and their Correlates*. New York: Free Press of Glencoe.
- Ferguson, N. (2005) *Colossus. The Rise and Fall of the American Empire*. Londen: Penguin Books.
- Fox, A. (1974) *Beyond Contract: Work, Power and Trust Relations*. Londen: Faber.
- Friedmann, W. (1947) *The Allied Military Government of Germany*. Londen: Stevens & Sons.
- Hofstede, G. (1991) *Allemaal andersdenkenden. Omgaan met cultuurverschillen*. Amsterdam: Contact.
- Hofstede, G. (2001) *Culture's Consequences. Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. (2nd ed.) Thousand Oaks, Cal./Londen: Sage.
- Hull, I.V. (2005) *Absolute Destruction: Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Karnow, S. (1989) *In our Image. America's Empire in the Philippines*. New York: Random House.
- LaFeber, W. (1984) *Inevitable Revolutions. The United States in Central America*. New York/Londen: Norton.
- LaFeber, W., R. Polenberg en N. Woloch (1992; 4e druk, oorspronkelijke uitgave in 1975) *The American Century. A History of the United States since the 1890s*. New York: McGraw-Hill.
- Lammers, C.J. (1989; 4e druk, oorspronkelijke uitgave in 1983) *Organisaties Vergelijkenderwijs. Ontwikkeling en Relevantie van het Sociologisch Denken over Organisaties*. Utrecht: Het Spectrum.
- Lammers, C.J., A.A. Mijs en W.J. van Noort (2000; 8e druk, oorspronkelijke uitgave in 1983) *Organisaties Vergelijkenderwijs. Ontwikkeling en Relevantie van het Sociologisch Denken over Organisaties*. Utrecht: Het Spectrum.

- Lammers, C.J. (2003-a) *Nederland als bezettende mogendheid 1648-2001*. Mededelingen van de Afdeling Letterkunde van de KNAW, Nieuwe Reeks, 66 (5). Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.
- Lammers, Cornelis J. (2003-b) Occupation regimes alike and unlike: British, Dutch and French patterns of interorganizational control of foreign territories, *Organization Studies*, 24: 1177-1202.
- Lammers, C.J. (2004) 'Bij vergelijking gaat het om de verschillen', In: *de Volkskrant*, 8 januari 2004.
- Lammers, C.J. (2005) *Vreemde Overheersing. Bezetten en bezetting in sociologisch perspectief*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Lammers, C.J. (2006) Nederland als bezettende mogendheid 1648-2001. In: W. van Noort en R. Wiche (red.) *Nederland als voorbeeldige natie*. Hilversum: Verloren.
- Merton, R.K. (1936) The unanticipated consequences of purposive social action. *American Sociological Review*, (1) 894-904.
- Morison, S.E. en H.S. Commager (1942; or. ed. 1930) *The Growth of the American Republic*. Vols. 1 en 11. New York/Londen: Oxford University Press.
- Rayburn, J. (2006) 'The last exit from Iraq' *Foreign Affairs*, 85 (2) 29-40.
- Schoonoord, D. (2005) 'De bezetting van Irak en Duitsland in vergelijkend perspectief'. In: T. Zwaan (red) *Politiek geweld. Etnisch conflict, oorlog en genocide in de twintigste eeuw*. Amsterdam/Zutphen: NIOD/Walburg Pers, 99-134.
- Soeters, J.L., C.R. Poponete en Joseph T. Page Jr. (2006) 'Culture's Consequences in the Military', Ch. 2 in: *Military Life. The Psychology of Serving in Peace and Combat*. Vol. 4: *Military Culture*. Redactie: Thomas W. Britt, Amy B. Adler, en Carl Andrew Castro. Westport, Conn./Londen: Praeger Security International.
- Soeters, J., T. Op den Buijs en A. Vogelaar (2001) The importance of cultural information in multinational operations: a fragmented case study on UNFYCIP, *Netherlands Annual Review of Military Studies*, 4, 55-65.
- Stewart, R. (2006) The prince of the marshes: and other occupational hazards of a year in Iraq. Orlando, Florida: Harcourt.
- Stinchcombe, A.L. (1965) Social structure and organizations, Ch. 4 in: J.G. March (red.) *Handbook of Organizations*. Chicago: Rand McNally.
- Vrijzen, E. (2006) Een positieve attitude; Soms moet je meeveren, *Elsevier*, 62 (3) 14-15.
- Yaphe, J.S. (2003) 'War and occupation in Iraq: what went right? what could go wrong?' *Middle East Journal*, 57 (3) (Summer) 381-399.